

Сулейманова Сусанна Рефатівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА УЧАСТЮ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Переслідуючи мету повалення державного ладу України, її незалежності, суверенітету та знищення громадян України, Росія у лютому 2014 року розпочала триваючу збройну агресію проти України, яка 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабне вторгнення Росії та ведення воєнних дій на всій території нашої країни. Як наслідок - значні жертви серед цивільного населення та пошкодження інфраструктури, серйозні соціальні, екологічні та економічні збитки. Щодня з'являються нові докази масштабних пошкоджень цивільних об'єктів та інфраструктури. Йдеться про руйнування помешкань громадян, руйнування та пошкодження об'єктів інфраструктури, офісних, складських та виробничих приміщень, інформація про які оновлюється щоденно.

Внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, масових порушень норм міжнародного гуманітарного права та прав людини, які вчиняються збройними силами Російської Федерації та підконтрольними їй бойовиками під час збройної агресії проти України, завдано значної майнової та моральної шкоди як громадянам України, так і іншим фізичним та юридичним особам на всій території України. Сьогодні збитки, завдані військовою агресією Російської Федерації, обчислюються вже мільярдами гривень. І вони продовжують зростати. Зазначене неабияк актуалізує питання відшкодування шкоди за участі держави в умовах воєнного стану. Зокрема, такої його невід'ємної складової, як процесуальна.

Єдиний спосіб захистити право, порушене внаслідок збройної агресії Російської Федерації, та відшкодувати збитки, завдані внаслідок таких порушень, – звернутись до суду. Зокрема, питання відшкодування шкоди відноситься до компетенції національних судів України [1], Європейського суду з прав людини

[2], а також Міжнародного кримінального суду [3]. Утім, нині відшкодування шкоди за участю держави, спричиненої унаслідок повномасштабного вторгнення РФ до України, є предметом розгляду лише українських судів. Таких висновків можна дійти проаналізувавши судову практику.

Разом з тим, варто відзначити, що визначення відповідача є одним із основних процесуальних аспектів та першочергових завдань у контексті досліджуваного нами питання. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень [4] дає підстави для висновку про наявність у практиці національних судових інституцій справ, де відповідні вимоги про відшкодування шкоди пред'являються до держави-агресора. Як слушно зауважується у науковій літературі [1, с. 120], належним відповідачем у справах цієї категорії має бути держава-агресор в цілому.

У постановах від 14.04.2022 по справі 308/9708/19 [5] та від 18.05.2022 по справі №760/17232/20 [6], від 08.06.2022 по справі №490/9551/19 [7], від 22.06.2022 по справі №311/498/20 [8] Верховний Суд України дійшов висновку, що підтримання судового імунітету Російської Федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби з тероризмом. Адже необхідною умовою дотримання принципу міжнародного права щодо судового імунітету є взаємне визнання державного суверенітету іншою країною. Отже, коли країна-агресор заперечує суверенітет України та веде проти неї загарбницьку війну, немає жодного обов'язку поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни. Зокрема, у зв'язку з тим, що збереження юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивачів ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що суперечить п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9]. Верховний Суд України вважає, що право позивачів на належне та ефективне відшкодування збитків повинне бути захищене, а судовий імунітет не повинен бути перешкодою для такого відшкодування через те, що наразі відсутні механізми чи інші міждержавні угоди між Україною та Росії щодо відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, завданих у зв'язку з військовою агресією останньої. Така позиція

видається цілком обґрунтованою. Таким чином, наразі суди України, розглядаючи справу, у якій відповідачем є РФ, мають право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим проти цієї країни [10].

Принагідно зауважимо, що наразі в нашій державі відсутній механізм виконання судових рішень проти держави-агресора, що спонукає постраждалих осіб звертатись до держави України. Водночас не можна ігнорувати той факт, що державні органи України не є безпосередніми заподіювачами шкоди. А тому їх залучення до судових процесів як відповідачів у відповідній категорії справ виглядає досить дискусійним. На сьогодні залишається ймовірність того, що Україна й надалі буде відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої збройним конфліктом у контексті порушення нею передусім позитивних зобов'язань за Конвенцією. Адже Постановою КМУ «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 р. [11] наша держава фактично взяла на себе позитивне матеріальне зобов'язання визначити законодавчі норми, за якими здійснюватиметься компенсація за різними напрямками: людські втрати, економічні втрати підприємств тощо. Відповідно, якщо, до прикладу, держава не розробить механізм відшкодування збитків для власників бізнесу, то в такому випадку, вважатиметься, що Україна порушила позитивне (матеріальне) зобов'язання за ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції. У результаті держава повинна буде виплатити компенсацію постраждалій особі [12].

З метою притягнення РФ до відповідальності та відшкодування завданої шкоди важливий належний збір, аналіз та оцінка доказів скоєння злочинів. Водночас формування належних та допустимих доказових матеріалів є найскладнішим із процесуальних питань у справах про відшкодування шкоди в умовах воєнного стану. Адже через постійні обстріли окремих регіонів України відбувся виїзд працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі - ДСНС) чи поліції, а тим паче експертів чи суб'єктів оціночної діяльності був, а подекуди і залишається, неможливим. Проте варто звернути увагу на потенційно

можливий перелік документів та доказових матеріалів, які повинні бути у потерпілої особи, крім документів, що підтверджують право власності на знищене майно: акт про пожежу, складений представниками ДСНС, в якому має бути вказана причина пожежі, наприклад, вибух внаслідок обстрілу з боку РФ; висновок будівельно-технічної експертизи про ступінь руйнувань, про можливість відновлення та подальшого використання приміщень; звіт про оцінку вартості пошкодженого майна, складений відповідним суб'єктом оціночної діяльності; будь-які електронні докази (розміщені на сайті ukrinform.ua статті про авіаудар, артилерійський обстріл тощо з фотографіями з місця події; щоденні звіти керівників відповідних обласних військових адміністрацій, які регулярно розміщуються на офіційних веб-сайтах адміністрацій в мережі Інтернет за відповідним посиланням; фотографії з місця події; відеоматеріали) [1, с. 120] тощо.

Принагідно зауважимо, що нині вже працює реєстр пошкодженого та знищеного майна, до якого вносяться відомості про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією РФ, та який формується на базі порталу «Дія». Для збору даних про екологічні злочини створено мобільний додаток, за допомогою якого можна фіксувати інформацію про шкоду, завдану довкіллю. Крім того, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та інших партнерів створило окремий офіційний ресурс «ЕкоЗагроза» для збору та фіксації інформації про екологічні загрози в режимі реального часу [13, с. 197-198]. Відповідно, ця зібрана інформація може бути врахована й при впровадженні міжнародного Реєстру Збитків, запровадження якого передбачається відповідно до Резолюцію Генеральною асамблеєю ООН, прийнятої 14 листопада 2022 року за підтримки більшості країн світу. При цьому зрозуміло, що міжнародний Реєстр Збитків буде набагато ширший за обсягом [14].

Неабиякими труднощами супроводжується й процедура доведення розміру моральної шкоди. Відповідно до положень ч. 3 ст. 23 Цивільного кодексу

України, розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань тощо [15]. Достатніми доказами для підтвердження самого факту наявності моральних (душевних) страждань є документи, які фіксують пошкодження майна особи, оскільки втрата майна заподіює фізичній особі душевний біль. Утім, як слушно зауважує О. В. Колісник [1, с. 120], визначення ступеню цих страждань та розміру належної компенсації за ці страждання є задачею надскладною.

Насамкінець зауважимо, що наразі у парламенті зареєстровано декілька законопроектів [16; 17; 18], що тією чи іншою мірою стосуються відшкодування шкоди, завданої унаслідок збройної агресії РФ. Утім, попри безсумнівно важливе їх позитивне значення, усіх проблемних питань, які виникають у зв'язку із відшкодування шкоди за участю держави в умовах воєнного стану вони не вирішують.

Список використаних джерел:

1. Колісник О. В. Процесуальні особливості відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії росії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №8. С. 118-120.
2. Харитонов О. Відшкодування збитків від війни в ЄСПЛ: захмарні очікування чи ефективний інструмент притягнення росії до відповідальності. URL: [https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/523957 _vidshkoduvannya_zbitkiv _vid_viyeni.html](https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/523957_vidshkoduvannya_zbitkiv_vid_viyeni.html)
3. Дрішлюк В. І. Відшкодування шкоди, завданої суб'єктам господарювання внаслідок збройної агресії російської федерації // Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір: матеріали науково-практичного онлайн-заходу. 29 квітня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 89 - 90.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

5. Постанова Верховного Суду від 14.04.2022 у справі 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>
6. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312>
7. Постанова Верховного Суду від 08.06.2022 у справі №490/9551/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728451>
8. Постанова Верховного Суду від 22.06.2022 у справі №311/498/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104942333>
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
10. Харитонов О. Росія заплатить: нова правова позиція Верховного Суду стосовно відповідальності держави-агресора. URL: https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/515566_rosiya_zaplatit_nova_pravova.html
11. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова КМУ від 20.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
12. Харитонов О. Позов до України за шкоду, заподіяну війною: чи можливо? URL: https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/530354_pozov_ukraini_shkodu_zapodiyanu.html
13. Чурилова Т. М. До питання відшкодування шкоди довкіллю України, завданої збройною агресією РФ // Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції : матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції, м. Суми, 18 червня 2022 р. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 195-200.
14. Ірина Мудра: міжнародний Реєстр Збитків – запорука ефективної діяльності компенсаційного механізму. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/irina-mudramijnarodniyreestrbzbitkivzaporukaefektivnoidiyalnostikompensatsiynogomehanizmu>

15. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>

16. Проект Закону про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації №7385 від 17.05.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602>

17. Проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації №7198 від 24.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283>

18. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо судового розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України №7520-1 від 18.07.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40016>

Цал-Цалко Юлія Юліївна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У зв'язку зі збройною агресією та вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 на території України було введено воєнний стан, який в подальшому був декілька разів продовжений [1]. В умовах воєнного стану виникає ще більша потреба у чіткому та злагодженому функціонуванні органів правосуддя, зокрема, здійснення цивільного судочинства з метою справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2].